

Néhány adalék a magyarországi sztálinizmus történetéhez

Alex Bandy: *A Csokoládé-gyilkosság. Egy filozófus másik élete.* Budapest, Akadémiai, 2014. 672.

ALEX BANDY, az 1956-os forradalom eltiprása után családjával nyugatra menekült, magyar anyanyelvű újságíró több mint húsz évvel ezelőtt valamiért úgy érezte, könyvet kell írnia egy nálunk már csaknem elfelejtett, arrogáns, kétszínű értelmiségiről, akit a tudományos élet (egy része) Lakatos Imreként ismert meg az 1960-as években a vasfüggöny szerencsésebb oldalán. A szerző azonban minden látszat ellenére, két évtizedes kutakodás után nem egy valódi szaktörténeti biográfiát, sokkal inkább egy (aktuálpolitikai felhangoktól sem mentes) kiáltványt tett le az asztalra, annak dacára, hogy hosszú éveken át gyűjtögette az adatokat, visszaemlékezéseket a Lipsitz Imre néven 1922-ben debreceni zsidó származású családba született, s 1974-ben Londonban Imre Lakatosként elhunyt gondolkodóról.

Az igen terjedelmes könyv látszólag egyetlen ember története, egy olyan személyé, aki saját karrierje építése közben nem válogatott az eszközökben. Lakatos a második világháború alatt illegális kommunista sejtet szervezett, 1945 után Budapesten az MKP központjában dolgozott, részt vett az Eötvös Collegium „bolsevizálásában”, tanulmányokat folytatott Moszkvában, majd megjárta a recski kényszermunka-haláltábort, 1956-ban Angliába távozott, ahol sikerült karriert építenie a London School of Economics and Political Science oktatójaként s Karl Popper munkatársaként. Természetesen gondosan igyekezett titkolni múltjának számos „kínos” elemét, például hogy a háború végén öngyilkosságba hajszolt egy szerencsétlen kommunista leányt, tevékenyen részt vett a Rákosi-diktatúra kiépítésében, s hogy internálása után éveken át a politikai rendőrség spiclijeként jelentett barátairól. Kétség sem fér hozzá, hogy a sikeres előadásokat tartó, fanatikusan vitatkozó Lakatos morálisan igencsak elítélendő, szinte már démoni figurának tűnik (ezt tucatnyi visszaemlékezés is megerősíti), tehát valóban itt volt már az ideje annak, hogy valaki részletes monográfiában tisztázzon számos kérdést erről a nem mindennapi tudósról.

Legnagyobb sajnálatunkra azonban Bandy ezt nem tette meg. Legfeljebb annyit lehet elmondani művéről, hogy egy-egy apró részletet tisztázott, vagy felhívta a figyelmet néhány problémára Lakatos Imrével kapcsolatban. De ő maga is elismerte, hogy alkotása torzó: „sok mindent idéztem Lakatos írásaiból, abból, amit barátai és ismerősei mondtak róla, idevágó dokumentumokból, levelekből és cikkekből, amelyek segítettek megismerni ezt az embert, de egy percig sem állítanám, hogy közel lennék a teljes képhez.” (354.) Lépten-nyomon olvashatjuk a szerző szabadkozását arról, hogy mely rejtélyekre nem tudott fényt deríteni (igaz, az esetek jelentékeny részében ezt az elsődleges források hiánya lehetetlenítette el, ugyanakkor felmerül a kérdés: miért nem tájékozódott jó előre Bandy a levéltári anyag hiányosságáról). (150., 179–180., 343., 402–403., a levéltári kutatások nehézségeiről, a források hiányáról: 131., 210., 258.

és 403–404.) Becsületére legyen mondva: szorgalmasan próbálkozott, s beleolvasta magát jó néhány (igaz, nem mindig kurrens) (lásd például: 458.) munkába, és sokat idézett Lakatos magánlevelezéséből vagy az őt ismerő személyekkel készített interjúkból. Ezek kétségkívül érdekesek, és néhány újabb ecsetvonást hozzátesznek a Lakatos-portréhoz. Ám a legizgalmasabb kérdések, legnagyobb rejtélyek rendre megválaszolatlanok maradnak.

Itt célszerű feltenni azt a kérdést, hogy kinek is szánta a szerző alkotását? A kor-szak szakértői nyilvánvalóan jól ismerik az 1945 utáni események alakítóit és elszenvédőit, ők nem fognak revelációszerű élményeket szerezni a könyvtől. A nagyközönség aligha ebből a műből fogja a sztálinista diktatúrával kapcsolatos ismereteit bővíteni. Szóval akarva-akaratlanul is az az ember érzése, hogy Bandy a tengerentúli olvasóközönség kiszolgálására törekedett (a mű eredetileg angolul jelent meg *Chocolate and Chess* címen). Olyanoknak írta a könyvet, akik minden bizonnyal keveset hallottak még Magyarországról, és vajmi keveset tudnak a sztálini diktatúrák működéséről. Arról, hogy Alekszandr Taraszov-Rogyionov *Csokoládé* című regénye milyen erősen hozzájárult a fanatikus kommunisták sajátosan szörnyű *életérzésének* kialakulásához. („*A magam részéről igyekeztem feltárni a regény fogadtatását, és láttam, hogy a kritikák tükrözték a politikai törésvonalat, de ennél jobban érdekelt a regény olvasói befogadása, és – ami még fontosabb – ennek vetülete a napi politikára évekkel később.*” – írta Bandy.) (558.) Az az érzésem, hogy a szerző „kvázi-ismeretterjesztő” munkát állított össze a sztálini koncepciók perék végrehajtóiról és áldozatairól, amerikai, kanadai, esetleg angol és francia érdeklődőknek. Egy kevésbé kötött, közérthetőbb munkában Lakatos Imre története érdekes fejezet lehetett volna, s nem világos, miért kellett az életét több mint félezer oldalon bemutatni úgy, hogy igazán döntő jelentőségű forrás még nem került elő a tudományfilozófusról.

Újszerű Lakatos-biográfia helyett tehát a 20. századi magyar történelem terjedős korrajzát kaptuk meg, de a szerzőnek más célja is volt. Nem lehet elmenni szó nélkül amellet, hogy Bandy feltűnően gyakran von (hamis) párhuzamokat Rákosiék és a 2010-ben megalakult magyar kormány között. Igaz, próbált objektívnek látszani, s nem mulasztotta el megjegyezni, hogy azért a 2002 és 2010 között kormányzó MSZP–SZDSZ-koalíció is tett úgymond demokrácia- és alkotmányellenes lépéseket (433. és 498.), de nyilvánvalóan Orbán Viktor és a Fidesz tevékenysége kapta tőle a legtöbb bírálatot. Számos lábjegyzetben olvashatunk arról, hogy a kétharmados többséggel megválasztott kormány intézkedései hibásak, veszélyesek, élet- és társadalomellenesek. (223., 420., 430., 447–448., 476., 488., 598.) Nyilvánvaló, hogy demokráciában mindenkinek joga van kifejtene a véleményét, de a tudományos(nak szánt) írások lábjegyzeteit nem célszerű arra használni, hogy a közélettel kapcsolatos bírálatainkat megírjuk, vannak erre sokkal inkább adekvát fórumok. Bandy – az esetek döntő többségében egyébként indokolatlan – kritikáinak az égvilágon semmi köze Lakatos Imre életéhez, minket mégis arra kárhoztat, hogy ezeket olvassuk (persze aki nem vesz tudomást a lábjegyzetéről, az legalább részben mentesül ezektől).

A Csokoládé-gyilkosság alapvetően felszínes könyv, sajnos nagyon is érezhető, hogy nem szaktörténész, hanem újságíró alkotta meg, aki mellé legalább egy tisztességes lektor nem ártott volna a kézirat ellenőrzésekor. Olyasvalaki, aki például helyesbíti a Bandy által idézett Hegedűs András exminiszterelnök nem megalapozott véleményét arról, hogy az Eötvös Collegium tagjai – a Györfly Kollégiummal

szemben – 1945 után a rossz lelkiismerettől szenvedtek. Vagy, hogy Tisza István nemzetiségi politikáját leginkább a kirekesztés jellemezte. Vagy, hogy Rákosi más ember volt még 1945 januárjában, mint amikor hatalmon volt. Vagy, hogy „a nacionalizmus [...] az ostobák patriotizmusa.” Vagy, hogy az említett Eötvös Collegium hallgatóiban az 1980-as években már nem volt meg a kíváncsiság, az önálló kutatásra való igény.¹ (79., 87., 117., 159., 408.)

Vagy, hogy a katolikus egyház mennyire hasonlított a kommunista pártokra. (96., 484., 501., 555–556., 610.) Szomorú, de rengeteg ehhez hasonló csúsztatott, ellenőrizetlen, hamis állítással van tele a könyv. S akkor még nem is szóltam a gépelési, elütési hibákról vagy a véletlen (?) félreértésekről.² „*Teljes mértékben egyetérték a történészekkel abban, hogy az embereket a saját korukban, annak lehetőségei és mércéi keretein belül kell vizsgálnunk.*” – írta Bandy. (414.) Szép gondolat, kár, hogy hosszú könyve megírásakor ezt az elvet nem vette figyelembe. Helyette könnyelműen dobálózott a legkülönbébb minősítésekkel, s mindemellett indokolatlanul nekiment a modernkori magyar história számos kiváló tudósának és írójának (ez utóbbiakat ráadásul még egy lapon említette Kertész Ákossal is). (157. és 599.) Üzenete világos: vigyázzunk, nehogy még egyszer olyan világban találjuk magunkat, ahol a Lakatos Imréhez hasonló „démoni” figurák hatalomhoz juthatnak (434–435.): „*A jövő történészei 2010-et is egy fordulat évének fogják tekinteni – vagy egy ficamnak. Most minden rajtunk múlik.*” – írta szerzőnk. (428.) Pedig csak akkor múlna rajta bármi is, ha előbb reálisan, s nem egyoldalúan tájékozódna a magyar belpolitikáról, történelemről és kultúráról.

S a sok adat, kritika, irreális helyzetelemzés közben éppen az sikkad el, amiről a könyvnek kellene szólnia: a Lakatos Imre nevű filozófus másik (1956 előtti) életéről. Ezért, ha ki kellene emelnünk némi pozitívumot a műről, akkor annak a lényege megegyezne ennek a recenzióknak a címével: Néhány adalék a magyarországi sztálinizmus történetéhez. A Lakatos Imre életéről szóló szaktudományos biográfiára viszont még várnunk kell. Lehet, hogy örökre.

Pál Zoltán

¹ Többek között Fodor András 1991-ben, a Magvetőnél megjelent naplójából is kiderül (*A Kollégium. Napló, 1947–1950*), hogy nem volt ilyen büntudat-érzés, a collegisták igyekeztek ugyanúgy tenni a dolgukat, mint a korábbi évtizedekben, vagyis készülni az elitértelmiségi-szaktudósi létre, miközben figyeltek a társadalmi változásokra, a közélet eseményeire is. A kommunista kisebbség az intézményen belül viszont emellett arra is törekedett, hogy felrúgva a régi hagyományokat Rákosiéknak megfelelő módon alakítsa át a nagyhíru intézményt.

² Néhány példa a teljesség igénye nélkül: 1848-ban volt forradalom, s nem 1948-ban (81.); A Magyar Kommunista Párt nem az 1947-es, hanem az 1945-ös választásokon szerzett 17 százalékot (115.); Rossz a Magyar Országos Levéltár rövidítése: nem OL, hanem MOL volt a hazai levéltári rendszer néhány évvel ezelőtti átalakítása előtt (142.); Csak 1948 szeptemberéig volt a magyarországi politikai rendőrség intézménye az ÁVO (Államvédelmi Osztály) (287.); Lelki Béla helyesen: Lekli Béla (536. és 542.); Falus Róbert nem 1938-ban halt meg (538.); A szerző által említett száma a *Ludas Matyínak* nem 1949. szeptember 23-án jelent meg, hanem egy évvel korábban (482–483.); George Orwell *Állatfarm* című regényében Jones gazda az utolsó orosz cár, és nem Sztálin elvtárs alteregója (484.); a Károlyi-féle 1918–1919-es népköztársaság nem azonos a kommunisták „népköztársaságával” (496.); Zalai Katalin a Politikatörténeti Intézet, és nem a „Párttörténeti Intézet” Levéltárának munkatársa (527.); Rossz a levéltári hivatkozás (549.); Pfeiffer Zoltán nem 1899-ben, hanem 1900-ban született (555.); stb.